

Kao što se vidi, stanje naše jezične stvarnosti u znanosti nije zadovoljavajuće. Krivnju, međutim, ne valja svaljivati samo na nebrigu o jeziku pojedinih znanstvenika, nego i na opće stanje našeg jezika. Na svu sreću jedan dio znanstvenika ostaje na fronti u borbi ne samo za znanstvenu istinu, nego i za čistoću jezika, te stoga na njih valja računati kao na značajne saveznike u borbi za razvoj jezika.

S a ž e t a k

Zdravko Števcíć, Centar za istraživanje mora, Rovinj

UDK 808.62:800.866:001.4, stručni članak, primljen za tisak 10. listopada 1982.

Language and Science

Interdependence between progress in scientific terminology and the development of language is discussed. Unambiguity and clarity of expression are stressed as principal characteristics of scientific language. Replacement of domestic words by foreign ones and some deviations in the structure of scientific language (passive construction and replacement of verbs by nouns) in the recent literature are pointed out.

NEKOLIKO ZNAČENJA PADEŽNIH ATRIBUTA

Miloš Kovačević

(Svršetak)

U centralnoj poziciji ove sintagme može biti i imenica koja označava neku materiju čija je namjena izražena zavisnim članom sintagme:

...rijeke kriju... *energiju za pokretanje tvornica* /DČ, 76/; *Otrov za borbu* /KT, 81/; *Evo gline za lutke, za kipove* /SVP, 83/ itd.

Kao semantički ekvivalent navedenih tipova nekongruentnih atributa može se rekonstruisati relativna rečenica: *poluge za pragove* → *poluge koje služe za podizanje/ za postavljanje pragova*; *glina za lutke* → *glina koja služi za pravljenje lutaka*; *bolnica za umobolne* → *bolnica koja služi za liječenje umobolnih / u kojoj se liječe umobolni* itd.

Ukoliko u supstantivnoj sintagmi u akuzativu uz prijedlog *za* dolazi deverbativna imenica, ona najčešće postaje predikat rekonstruisane relativne rečenice: *strojevi za drobljenje kamena* — *strojevi kojima se drobi kamen / koji služe za drobljenje kamena*; *konj za vuču tereta* — *konj koji vuče teret / koji služi za vuču tereta* i sl.

Akuzativ s prijedlogom *za* sa značenjem namjene može doći i u supstantivnoj sintagmi s deverbativnom imenicom u centralnoj poziciji. Te su sintagme nastale nominalizacijom glagolskih sintagmi, pa se kao semantički ekvivalent ovih sintagmi mogu rekonstruisati glagolske sintagme vraćanjem deverbativne imenice u glagol, od kog je izvedena (npr.: *udaja za tog čovjeka* → *udati se za tog čovjeka*).

Bila je protiv moje *udaje za čovjeka*, više od 20 godina starijeg od mene /DPV, 24/; Ističući često svoje promašaje *udajama za čuvenog avijatičara i poznatog ljekara specijalistu*, nadala se... /DPV, 63/.

2.1. Rjede se namjena u sh./hs. standardnom jeziku izražava supstantivnom sintagmom s besprijedloškim dativom u zavisnoj poziciji budući da je ovo dativno značenje (nekad dosta rašireno) na sebe u savremenom jeziku preuzeo akuzativ s prijedlogom *za*.¹⁴

...a ja gorak i najsladi njegov *poklon sinu* /PNO,125/; a ja pogaženi njegov poslijesmrtni *osmijeh dragani* / njegovo neuručeno *pismo majci* /PNO, 124/.

Iako je zamjena navedenih sintagmi moguća akuzativnom sintagmom s prijedlogom *za* (isp.: *pismo majci* / *pismo za majku*), ipak ove dvije sintagme nisu u potpunosti sinonimne, jer dativna sintagma pored značenja namjene ima i značenje adresata. Ona je dakle semantički bogatija i stilski markirana u odnosu na akuzativnu sintagmu. Preplitanje značenja namjene sa značenjem adresata (gdje je značenje adresata ipak naglašeno) u navedenim primjerima uslovljava i karakter imenica u centralnoj poziciji: one su po porijeklu glagolske (iako imenice *pismo* i *poklon* imaju i predmetno značenje), i to izvedene od glagola koji kao svoj neophodni dodatak traže dativ adresata. Zato bi se navedeni primjeri na sljedeći način mogli rekonstruisati u glagolske strukture: *pismo majci* → *pisati (pismo) majci* / *pismo koje je upućeno majci*/napisano *majci, poklon sinu* → *dati/pokloniti (poklon) sinu* / *poklon koji je namijenjen sinu; osmijeh dragani* → *osmijehnuti se dragani* / *osmijeh koji je upućen dragani*.

2.2. U posebnu grupu treba izdvojiti sve sintagme kod kojih u centralnoj poziciji dolaze lekseme koje označavaju neko „sredstvo za sprečavanje, suzbijanje” onoga što je imenovano u zavisnoj poziciji sintagme. U centralnoj poziciji ovih sintagmi najčešće su lekseme koje imaju opšte značenje lijeka, dok zavisnu poziciju zauzimaju lekseme sa značenjem neke bolesti. I u slučajevima kad ta bolest nije eksplicitno izražena zavisnim članom sintagme — ona se tu obavezno podrazumijeva. Značenje namjene koje je vezano samo za navedenu semantičku klasu leksema u centralnoj i zavisnoj poziciji sintagme u sh./hs. jeziku izražava se genitivnim sintagmama s prijedlozima *od* i *protiv*, dativnom besprijedloškom sintagmom i akuzativnom sintagmom s prijedlogom *za*.

od + *genitiv*: Pronašli su da je kinin *lek od groznice* /MS,224: Lj. Nenadović/; Knežev lekar propisa mu neki *lek od melanholiје* /MS,224: L. Knežević/; Ovo je neki *zapis od uroka* /MS,224: Naša književnost, 1946/; *serum od zmijina ujeda* /MS,225/.

– *protiv* + *genitiv*: Krijući mu zaši u pojas nekakav *zapis protiv čini i uroka* /MS,352: B. Čopić/; ...*zapisi protiv urokljivih očiju* /KF,171: Z. Dzumhur/; ...uzme ... žlicu *sirupa protiv kašlja* ...ili *pilulu protiv lijenosti crijeva* /KF,171: V. Desnica/;

– *besprijedloški dativ*: Gledao je svojim očima kako mu mal propada — i nije znao naći *leka tome* /RMS, pod *lek*: S. Sremac/; Sam im (je) rekao *lijeke toj pokvarenosti* /RMS, pod *lek*: E. Mulabdić/; *Lijeka toj bolesti* nema /razg./;

za + *akuzativ*: *Lijek za oči, za noge, za glavu*¹⁵ i Čaj je najbolji *lijeke za prehladu* /razg./; U apoteci je tražio *mast za opekotine* i *sirup za kašalj* /razg./; ...voda se kao *lijeke za ranu* traži i plaća /GS,158/ itd.

¹⁴ Vidi o tome više M. Ivić, *Dativus respectivus i sinonimične konstrukcije u slovenskim jezicima*, *Studia Linguistica in honorem Lehr-Splawinski*, 1963, str. 99–105, posebno str. 102.

¹⁵ Primjer uzet iz *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU (pod *lijeke, cc*)

Sve se ove nekongruentne sintagme sinonimno mogu upotrebljavati u standardnom jeziku, ali se čini da je dativna sintagma uobičajena samo u egzistencijalnom tipu rečenice i sa imenicom *lijek* u centralnoj poziciji. Inače, kao sintaksičko-semantički ekvivalent navedenih tipova nekongruentnih atributa može se rekonstruisati relativna rečenica s glagolom *liječiti* (ili *sprječiti*) u predikatu: *lijek od bolesti / protiv bolesti / za bolest / lijek bolesti* → *lijek koji liječi / sprečava bolest* itd.

2.2.1. Slične su navedenim i supstantivne sintagme sa imenicama *otrov* i *sprej* u centralnoj poziciji. U zavisnoj poziciji, međutim, uz ove imenice dolaze samo genitiv s prijedlogom *protiv* ili akuzativ s prijedlogom *za* i to od imenica koje označavaju jednu grupu životinja (gmizavaca ili insekata) sa štetnim djelovanjem na čovjeka ili njegovu okolinu. Zato imenice u centralnoj poziciji imenuju sredstvo koje uništavajući te životinje sprečava njihovo štetno djelovanje.

Bio mu je neophodan *sprej protiv komaraca / razg./*; Kupio je *otrov za miševe / razg./* itd.

Kao sintaksičko-semantički ekvivalent navedenim nekongruentnim atributima sa značenjem namjene može se rekonstruisati relativna rečenica sa glagolom *uništiti* u predikatu: *otrov za miševe / protiv miševa* → *otrov koji uništava miševe* itd.

2.2.2. U nekim slučajevima kad je u centralnoj poziciji sintagme imenica koja označava neki dio odjeće koji služi (čovjeku) kao zaštita od pojava (obično prirodnih nepogoda) imenovanih u zavisnoj poziciji sintagme – sinonimno se mogu upotrijebiti genitiv s prijedlogom *protiv* i akuzativ s prijedlogom *za*¹⁶ (mada je mnogo češća i uobičajenija u ovakvim sintagmama upotreba akuzativa).

...platneni *haljetak protiv vjetra / KF, 171: Z. Džumhur/*; Kupio je *mantil za kišu / razg./* itd.

Kao sintaksičko-semantički ekvivalent nekongruentnom atributu i ovdje se može rekonstruisati relativna rečenica, ali sa glagolom *štititi* u predikatu: *haljetak protiv vjetra / za vjetar* → *haljetak koji štiti od vjetra*, itd.

*

3. Treći semantički tip nekongruentnih supstantivnih sintagmi kojem se u ovom radu posvećuje pažnja čine sintagme besprijedloškog genitiva sa *značenjem nosioca osobine*. Ovaj se tip supstantivne nekongruentne sintagme – mada u serbokroatistici nije izdvajan kao posebna značenjska kategorija, nego je gotovo uvijek svrstavan u kategoriju šire shvaćenog posesivnog genitiva¹⁷ – od svih posesivnih sintagmi srpskohrvatskog genitiva¹⁸ razlikuje po tome što u poziciji centralnog člana sintagme uvijek dolazi *deadjektivna* (otpridjevna) imenica. U ovim sintagmama pojmu u genitivu se pripisuje kao osobina (naj-

¹⁶ U svim ostalim slučajevima kad je u centralnoj poziciji supstantivne nekongruentne sintagme upotrebljen naziv nekog odjevnog predmeta u sh./hs. standardnom jeziku upotrebljava se akuzativ s prijedlogom *za*. Isp.: *haljina za prijem / za veće / za ljeto / za plažu* i sl.

¹⁷ Jedino K. Feleszko, *Skladnia genetiwu...*, str. 28–31, u posebnu semantičku kategoriju izdvaja *Genitivus nosiciela cechy*.

¹⁸ O semantičkim tipovima posesivnih nekongruentnih sintagmi v. M. Kovačević, *Posesivne imeničko-padežne sintagme u djelima Anđelka Vuletića*, Književni jezik, 3, 1981, str. 25–35. V. takode i literaturu koja se tamo navodi.

češće imanentna) ono što je označeno deadjektivnom imenicom u centralnoj poziciji sintagme. Sve su nekongruentne supstantivne sintagme ovoga tipa nastale nominalizacijom kongruentnih supstantivnih sintagmi, i to tako što je podređeni član kongruentne sintagme (pridjev) prešao u imeničku kategoriju, dok je nadređeni član kongruentne sintagme (imenica u centralnoj poziciji) uz taj nominalizovani pridjev dobio genitivnu formu i funkciju atributa. Tako smo, na primjer, od kongruentne sintagme *bijeli snijeg* kategorijskim preobrazovanjem pridjeva *bijeli* u imenicu *bjelina* dobili nekongruentnu supstantivnu sintagmu *bjelina snijega*.¹⁹ Znači:

$$\overbrace{\text{bijeli snijeg}} \rightarrow \text{bjelina snijega}$$

Može se reći da je u osnovi isto značenje kongruentne i od nje nominalizacijom izvedene nekongruentne sintagme. Ali, ipak, nominalizacijom kongruentne sintagme nešto se mijenja u značenjskoj strukturi: prelaskom pridjeva u deadjektivnu imenicu ta imenica u sintagmatskoj hijerarhiji preuzima centralnu poziciju, time se, zapravo, osobina nadređuje pojmu-nosiocu te osobine, postajući tako naglašenija, istaknutija i upečatljivija nego u kongruentnoj sintagmi.

Ako se neko, grešan, i uspije...ščućuriti u *toplinu* njenih *grudi* – neće dugo /GS,57/; Moje čelo zapade u *kosmatost* njenog *tijela* /DPV,117/; ...kako me peče neugodna *mekoća* i *toplina* suza /DPV,43/; Gurnut, Jure se spotakao *pod težinom* *mijeha* /GS,245/; I smrt će – vjeruje se – u *toplini* i *blagosti* zavičajnog *zagrljaja* biti samo produžetak, ne kraj /KP,132/; Gledao sam *tišinu* njenog *čela*, *zrelinu* i *toplinu* *usana*, *blagost* i *ljepotu* *ruku* /KP,130/; ...i u tim trenucima ja ni u čemu nisam osjećao njeno ludilo, izuzev u *opojnosti*, *izdašnosti* i *gipkosti* njenog skladnog *tijela* /DPV,175/; Vlažna *bjelina* septembarskog *neba* trebalo je svakog časa da se pljoštimize sruči na zemlju /DPV,31/; ...iz gradskih fontana biju ...*milina* i *ljepota* malog primorskog *grada* /DČ, 96–97/; izgubila se u *zelenilu* *dvoreda* /DČ, 146/; Prožimala me *hladovitost* tih *očiju* /KF, 29: V. Desnica/. ...izvesna epska struktura Božićevog jezika i naročito govora, veliko *bogatstvo* *leksike*, su sasvim evidentne činjenice /KF,29: B. Mihajlović/ itd.

Sve navedene sintagme, budući da su nominalizacijom nastale od kongruentnih sintagmi, mogu se u semantičkoj analizi transformisati u strukture od kojih su izvedene. Isp.: *mekoća* i *toplina* suza → *meke* i *tople suze*, *kosmatost* *tijela* → *kosmato* *tijelo*, *bogatstvo* *leksike* → *bogata* *leksika* itd.

Pri semantičkoj interpretaciji navedenih sintagmi takođe postoji i mogućnost uvođenja kopulativne predikacije u primarnoj strukturi sintagme: *blagost* i *ljepota* *ruku* → *ruke su blage* i *lijepe*, *toplina* *grudi* → *grudi su tople* itd.

¹⁹ Kao što se vidi, ove se sintagme – iz istih razloga iz kojih su gramatičari u posebne semantičke kategorije izdvojili primjere subjekatskog i objekatskog genitiva – mogu (moraju) izdvojiti u zasebnu kategoriju. One su, naime, kao i sintagme subjekatskog i objekatskog genitiva nastale nominalizacijom. Jedina je razlika u tome što je u njima nominalizovan pridjev, a ne glagol kao kod sintagmi subjekatskog i objekatskog genitiva. O značenjima sintagmi sa deverbativnom imenicom u centralnoj poziciji v. M. Kovačević, *Tipovi nekongruentnih atributa uz deverbativne imenice u djelima Andelka Vuletića*, Književni jezik, 2, 1982, str. 81–92.

3.1. Slične prethodnim su i sintagme koje slijede, jer se i kod njih pojmu imenovanom u genitivu kao jedna od karakteristika pripisuje osobina označena centralnim članom sintagme. Međutim, isticanje te osobine kao karakteristike pojma u genitivu kod ovih sintagmi, za razliku od prethodnih, nije u prvom planu: u ovim je sintagmama mnogo bitnije da se ta osobina osim toga što je imanentna pojmu u genitivu pripisuje kao karakteristika i licu (imenovanom) u subjektu rečenice. Tako je osnovna značenjska karakteristika ovih sintagmi poredenje subjekta rečenice i pojma u genitivu na osnovu te zajedničke osobine obilježene u centralnoj poziciji supstantivne sintagme. Ta osobina u jednom trenutku (u trenutku vršenja radnje) dovodi do izjednačavanja pojma u subjektu i pojma u genitivu. Interesantna je i morfološka struktura ovih sintagmi: centralnu poziciju uvijek zauzima imenica koja označava neko psihofiziološko stanje lica, i uvijek je upotrijebljena u instrumentalnom obliku, vršeći funkciju adverbijalne odredbe prema predikatu rečenice, a podređujući drugu imenicu u genitivnoj formi u funkciji nekongruentnog atributa.

Udaraju *silinom strijele* /DČ,230/; Ali otac ih je dočekaao *žestinom groma* /KT, 106/; ...privlačio (me) *snagom smrti* /DPV,184/; Međutim, Tegoba ne samo da se nije smirivao nego je i jektao svom *silinom razljućenog i uvrijeđenog čovjeka* /KT,106/.

Kao što se vidi iz navedenih primjera, licu u subjektu u trenutku vršenja radnje pripisuje se osobina kakvu ima pojam označen genitivom. Zato se kao sintaksičko-semantički ekvivalent nekongruentnom atributu ovdje može rekonstruisati poredbena atributska rečenica: Udaraju *silinom strijele* → *silinom kakvu ima strijela*, itd. A pošto se toj osobini izjednačuje pojam u subjektu i pojam u genitivu, moguća je i transformacija: *Udaraju kao strijela*.

*

4. Sintaksičko-semantička interpretacija svih supstantivnih nekongruentnih sintagmi sa značenjem partitivnosti, namjene i nosioca osobine pokazuje da svaki od malog broja modela kojima se u sh./hs. standardnom jeziku izražava neko od navedenih značenja bez obzira na opšte značenje koje ima u okviru te značenjske kategorije, — ima i svoje posebne značenjske karakteristike, koje ga odvajaju od njemu (značenjski) srodnog modela.

Za sve ovdje razmatrane semantičke tipove supstantivnih nekongruentnih sintagmi može se zaključiti da je njihova realizacija vezana za određenu semantičku klasu leksema: ili u centralnoj poziciji sintagme, ili u zavisnoj poziciji sintagme, ili je realizacija vezana za određenu klasu leksema i u centralnoj i u zavisnoj poziciji sintagme. Na osnovu tog kriterija izvršena je potpuniya semantička (pot)klasifikacija supstantivnih nekongruentnih sintagmi sa značenjem partitivnosti, namjene i nosioca osobine u sh./hs. standardnom jeziku.

S a ž e t a k

Miloš Kovačević, Filozofski fakultet, Sarajevo

UDK 801.3+801.54:808.61/.62, izvorni znanstveni članak, primljen za tisak 17. veljače 1982.

The paper deals with noun phrases that are lacking congruency, whose meaning includes partitiveness, intention and bearer-of-quality.